

Prof. d-r Todor Cepreganov

M-r Sonja Nikolova

PRVI SVETSKI RAT U MAKEDONSKOJ ISTORIOGRAFIJI

Makedonska istoriografija je relativno mlada naučna disciplina koja je vršnjak makedonske države (1944). Od samog početka pa do danas, njen osnovni zadatak je da istraži i tumači procece kroz koje je prošao makedonski narod u toku milenijumskog opstanka na ovim prostorima. Imajući ovo u vidu makedonski istoriografi su započeli pred domaćom i stranom naučnom i širom javnošću, prvi put da afirmišu makedonsku istorijsku istinu.

U periodu od 1945. do nezavisnosti Makedonije 1991. g. nastaje formiranje makedonske istorijske doktrine. Međutim, treba uzeti u obzir da za razliku od ostalih balkanskih naroda čije su se države formirale krajem XIX i početkom XX veka kao nezavisne države i čije su se istoriografije razvijale u okvirima nacionalne države, makedonski narod nažalost bio je bez svoje države i institucija, bačen na margine istorije. I još više, balkanske države su, bez izuzetka, u toku istorije ulagale sav svoj institucionalni i propagandni aparat u prikazivanju makedonskih teritorijalnih ali i nacionalnih, istorijskih i religioznih obeležja kao svojih, zalagajući se da Makedonci zaborave ko su i šta su. U tom smislu osnovni zadatak istoričara u federalnoj Makedoniji bio je da izgrade kult prema komunizmu i novoj federativnoj jugoslovenskoj državi. U to vreme to je bio jedini način i put da se napreduje u karijeri. Međutim to je bilo i vreme kada se prvi put u istoriji Makedonije formirala Katedra istorije pri Filozofskom fakultetu (1946), Institut za nacionalnu istoriju (1948) i Arhiv Narodne R. Makedonije (1951). Samim tim su se stvorili uslovi za sistemsko istraživanje projava, procesa i ličnosti u makedonskoj istoriji.

U takvim društveno-političkim uslovima se razvijala makedonska istoriografija sve do pada Berlinskog zida.

U odnosu na prvo ozbiljnije sistemsko proučavanje i naučno tumačenje istorijskih tokova i procesa, Prvi svetski rat kao tema, svoje mesto dobio je u trotomnoj istoriji makedonskog naroda izrađenoj od strane osmočlanog tima makedonskih istoričara, izdatoj 1969 g. U drugoj knjizi (str...) dati su najvažniji podaci, a da se pri tome autori detaljnije ne koncentrišu na uzroke, početak i neposredni povod rata, međusobnu podeljenost, uzajamne interese koji su determinisali grupisanje država. Za razliku od skraćene analize i deskripcije

po pitanju globalnih vojno-političkih događaja, autori poseban akcenat daju značaju Prvog svetskog rata za sudbinu makedonskog naroda i njegove posledice. Zadržavajući se na brojčanu zastupljenost i učešće makedonskog naroda u vojskama tri susedne države kao i pojave dezerterstva makedonskih vojnika, a kao glavni uzrok tome navode da su makedonski vojnici rat smatrali tuđim a ne svojim. Zatim se autori zadržavaju na značaj makedonske teritorije za Bugarsku i sa te pozicije pristup i „cenkanja“ velikih sila u odnosu na makedonsko pitanje. U analizi se ističu napori i propagande koje je bugarska vlada učinila oko prisvajanja vojno sposobnog makedonskog naroda posebno omladine i njihovo uključivanje u bugarsku vojsku i formiranje 11. makedonske pešadijske divizije. U okviru ovog konteksta nalazimo za shodno da istaknemo određene „naivne“ pokušaje makedonskih naučnih radnika u delimičnom ignorisanju ili ne isticanju određenih fakata koji jasno ukazuju i govore o opredeljenju makedonskih četa predvođenih sa strane Todora Aleksandrova, Aleksandra Protogerova i makedonske rukovodeće strukture iz redova MRO i njihovo pozicioniranje na strani Bugarske.

Sasvim normalno, bio je potreban jedan nužan vremenski interval da bi se mogla dostići određena državna zrelost, a analogno tome i istorijska zrelost da bi historiografski materijal mogao da ponudi jednu objektivniju sliku i podatke o kompleksnosti ovog vojno-političkog sukoba svetskih razmera.

1969 g. izdata je monografija „Makedonija u vreme Balkanskih i Prvog svetskog rata“ dr Petra Stojanova u izdanju INI-ja. U tom trenutku to je predstavljalo prvo monografsko izdanje u kome se kompleksno prezentuje istorijat Prvog svetskog rata, napisano na bazi dotadašnje postojeće literature i na bazi arhivske dokumentacije do koje je autor uspeo da dođe pre svega bugarske i srpske provenijencije. Monografija je podeljena u dva dela. Prvi deo se odnosi na „Makedoniju u vreme Balkanskog rata 1912-1913 godine“(2-232), a drugi deo odnosi se na „Makedoniju u Prvom svetskom ratu (1914-1918) (235-428). U delu koji obrađuje Prvi svetski rat autor se osvrće na situaciju u Makedoniji od samog početka rata, regrutaciju Makedonaca u srpskoj, grčkoj i bugarskoj vojsci, iskorišćavanje makedonskih revolucionera još u toku samog početka rata, između Austro-Ugarske i Srbije, kao oruđe bugarske vlade i njihove upade na teritorije podeljene Makedonije za njeno navodno „oslobađanje“. Autor se zatim osvrće na odnose Centralnih sila i sila Antante, kao i odnos balkanskih država oko makedonskog pitanja 1914 i 1915 godine. U detalje se osvrće na formiranje makedonskog fronta 1916. godine sve do njegovog proboja 1918. godine i u tom kontekstu daje kratak osvrt na antiratno raspoloženje vojnika na frontu, nemačko-bugarsku okupaciju kao i okupaciju sila Antante. Na kraju se dr Stojanov osvrće na vrste otpora koje

makedonski narod pruža prema regrutaciji, prinudnom radu, zatim akcije za nezavisnost Makedonije koje preuzima makedonska emigracija u Švajcarskoj, Bugarskoj i Turskoj.

U 1991. godini sa strane MANU-a objavljen je zbornik radova sa održanog naučnog skupa „Makedonija u ratu 1912-1918“ u 1988g. u organizaciji MANU-a. U Zborniku radova zastupljeno je ukupno 29 naučnih priloga čija je tematika tri rata –dva balkanska i prvi svetski rat na Balkanu i u Makedoniji. Od ukupno 29 priloga samo se 9 odnose na Prvi svetski rat. Njihov sadržaj daje sliku o položaju makedonskog naroda na lokalnom nivou - u (Maleševiji, Prilepu i okolini, Zletovskoj oblasti) i odnosu balkanskih socijalista prema Prvom svetskom ratu.

1998. godine grupa naučnih radnika iz Instituta za nacionalnu istoriju objavila je prvi istorijski atlas na makedonskom jeziku namenjen učenicima osnovnog i srednjeg obrazovanja. U istorijskom atlasu dato je pet karata koje se odnose na Prvi svetski rat. Za svaku kartu, u kratkim crtama, dat je i kratak tekst koji prati tok rata od njegovog početka, stanja na frontu i situaciji na Balkanu za vreme rata.

2000. godine objavljena je četvrta knjiga, petotomne istorije makedonskog naroda pod autorstvom akademika Ivana Katardžieva. Na pedesetak stranica urađena je analiza najbitnijih momenata Prvog svetskog rata, međusobni odnosi zaraćenih strana, njihovi zajednički interesi i formiranje suprotstavljenih saveza. Autor naglašava mobilizaciju, dezerterstvo i promene koje nastaju na Makedonskom frontu nakon uključivanja Bugarske na strani Trojnog saveza, delimično dajući pregled ratnih strahota u 1915. i 1916. g. sve do trenutka pozicioniranja snaga i prečaza u rovovski rat. Ovde, autor skreće pažnju na interese velikih sila na Balkanu, sa težištem na opis događaja i procesa koji imaju dominantan uticaj na sudbinu makedonskog naroda, a posebno učešće makedonskog naroda u vojci susednih balkanskih država. Vodeći čitaocima kroz materijal, pri tom ostavljajući prostora za nezavisnu njihovu odluku, daje svoje mišljenje o osetljivim pitanjima koja su bila tabu teme prethodnih godina i prilično eksplicitno objašnjava ulogu bivše VMRO i njenih lidera tokom Prvog svetskog rata, broj i udeo makedonskih vojnika u borbenim grupama koje su korišćene kao prethodnica u ofanzivi da se istera srpska vojska iz Vardarske Makedonije. Posebno, je zanimljiv drugi deo knjige koji se odnosi na dileme o budućnosti Makedonije, analize stranih misija o perspektivama Makedonije u njihovim mogućim interesima, kao i o stavovima makedonskih političkih sila na mirovnoj konferenciji gde su makedonski izaslanici zastupali interese makedonskog naroda. Ovde autor navodi najbitnije razloge zbog stanja inferiornosti makedonskog naroda u pogledu događaja i epiloga nakon šestogodišnjeg ratovanja makedonskog naroda. Sa jedne strane dolazi do udruživanja makedonskih emigranata i

studenta u Švajcarskoj i Rusiji koji su se zalagali za autonomiju Makedonije, a s druge strane nalaze se reprezentivi bugarske opcije koji su sa stavom i sloganom „Bugari iz Makedonije“ nastupili na mirovnoj konferenciji. Bez bilo kakvog jedinstva u svojim stavovima makedonski predstavnici zastupali su pitanja za koja je međunarodna zajednica već imala i dala svoj stav. Nije bilo znaka bilo kakvih promena bez obzira što je 1,200.000 vojnika prehranjivano sa makedonskih polja koja su u potpunosti uništena u ratnim godinama. Makedonski narod je i posle rata ostao podeljen između balkanskih država .

U pogledu objavljenih monografija i naučnih članaka o Prvom svetskom ratu, u periodu nakon nezavisnosti, posebno mesto zauzima voluminozna "Vojna istorija Makedonije" izdata 2000. godine sa strane vojnog istoričara prof. dr Vančeta Stojčeva. Rad se sastoji iz dve knjige, formata A4 sa ukupno 841 stranicom . U prvoj knjizi autor daje pregled najznačajnijih bitaka, ustanaka i ratova, a u drugoj knjizi kroz skice daje pregled rasporeda zaraćenih strana na frontu i vojnih operacija. U prvom delu, koji se odnosi na opštu vojnu istoriju Evrope autor se bavi opštom situacijom u svetu, formiranjem vojnih saveza kao i uzrocima koji su dovele do pojave rata. U tom kontekstu, autor se poziva na ratne planove zaraćenih strana: nemački, austro-ugarski, francuski, ruski, britanski, srpski, crnogorski. U odvojenim odeljcima, daje se pregled ratnih operacija na Balkanu kao što su Cerska bitka, bitka na Drini i Kolubarska bitka koje su se odigrale 1914. g. Pruža detaljne informacije o sprovođenju ratnih operacija na Zapadnom frontu 1914. godina pri tom posebno mesto daje bitci na Marni; razmatra i borbena dejstva na Istočnom frontu 1914 kao: borbe u Istočnoj Pruskoj i okršaje u Galiciji. Kao najvažnije događaji u 1915. autor izdvaja operacije koje su bile preduzete na Balkanu, a za 1916 izdvaja bitku za grad Verdun, bitku na Somi i ofanzivu generala Brusilova. Od događaja u 1917. na istočnom frontu naglašava februarsku revoluciju, a posebno mesto daje ulasku SAD u rat.

U posebnom odeljku autor daje podatke o situaciji u Makedoniji u Prvom svetskom ratu i položaju makedonske populacije (585-620). Naglašava da sa Bukureškim mirovnim ugovorom niko nije bio zadovoljan i zaključuje da "su stvoreni uslovi da Makedonija ponovo postane arena oružanih sukoba i Makedonci ponovo urone u bratoubilački rat"(585). U tom kontekstu autor daje osvrt na: situaciju u Makedoniji neposredno pre Prvog svetskog rata, nasilnu mobilizaciju masa Makedonaca u vojsci Srbije, Bugarske i Grčke. Posebno daje osvrt na pobunu regruta Makedonaca kada je 15. aprila 1914. u Kragujevcu pri činu polaganja zakletve, umesto da ponavljaju reči sveštenika oni su odbili i nisu hteli da se zakunu. Vojnici iz Makedonije nakon mobilizacije bili su raspoređeni u raznim divizijama i upućeni na frontovsku liniju. Ukupan broj regruta iz Makedonije bio je 12.000. Dalje daje osvrt na

uvođenje srpskog administrativnog sistema i administrativno - teritorijalnu podelu Makedonije u okviru Srbije, pokušaj Sandanskog da spreči novu katastrofu Makedonije i oružane akcije VMRO-a u 1915. (kao akcije u Valandovu i Udovu), pristupanje Bugarske Centralnim silama u oktobru 1915. i ulazak bugarskih trupa u Makedoniju. Dr Stojčev posebno naglašava da je "bugarska vlada pokušala iskoristiti svu političku i ekonomsku makedonsku emigraciju u Bugarskoj da je uključi u uspostavljanje bugarske vlasti u Makedoniji, kao i da se predstavi kao oslobodioc" (598). U tom kontekstu, dr Stojčev posebnu pažnju posvećuje mobilizaciji Makedonaca u bugarskoj vojsci, formiranje 11. pešadijske divizije čiji je starešinski sastav bio obezbeđen od strane bugarske armije, a bili su angažovani i oficiri rođeni u Makedoniji, "ali koji su izrazili visok stepen bugarskog porekla i koji su pokazali lojalnost bugarskoj državi"(602). Posebno mesto u radu je posvećeno uspostavljanju makedonskog fronta, gde su u detaljima date sve faze borbe dve suprotstavljene strane, Antante i Centralnih sila. Prvi svetski rat je završen Versajskim mirovnim ugovorom 1919. Potvrđena je podela Makedonije Bukureškim mirovnim ugovorom sa samo jednom izmenom - Strumički okrug koji je bio u sastavu Bugarske u Versaju je dat Srbiji. Teritorija Makedonije ostala je i dalje u okviru bugarske, grčke i srpske države.

U toku 2007 godine, izašla je monografija "Dojranski položaju na Makedonskom frontu 1915-1918 godina-Voje operacije" mr Aleksandra Stojčeva, tema koja u makedonskoj historiografii skoro da nije uopšte obrađena, koja predstavlja magistarski rad spomenutog autora. Rad je rađen na bazi arhivske dokumentacije i literature različite provinencije, u kome se koriste i monografije, memoari i naučni prilozi iz arhiva i instituta u Londonu, Beogradu i Skoplju.

U radu mr Aleksandar Stojčev pravi osvrt na „dojranske položaje koji su obuhvatali prostor između Dojranskog jezera do reke Vardara i sa Dojranskog jezera naspram Visoke Čuke, na samoj tromedi pl. Belasice u dužini od oko 40 km. Na toj frontovskoj liniji sa severne strane bile su raspoređene snage Centralnih sila

Sadržaj rada podeljen je u šest poglavlja, sa oko šezdeset naslova i sadrži 300 fusnota što sa svoje strane ukazuje na ozbiljnost rada.

U 2008., povodom 60 godina od formiranja Instituta za nacionalnu istoriju, objavljena je „Istorija Makedonije“ – skraćeno izdanje. U monografiji tim istraživača na 350 stranica daje sublimirani pregled najznačajnijih projekata i procesa u istoriji makedonskog naroda od praistorije do danas. U odeljku pod naslovom "Makedonija za vreme balkanskih ratova do Drugog svetskog rata na Balkanu (1912-1941)" na desetak stranica, akademik Ivan

Katardžiev ističe najvažnije događaje koji su obeležali Prvi svetski rat na teritoriji Makedonije.